

دانشگاه پیام نور

مبانی جغرافیای شهری

(رشته جغرافیا)

دکتر حسین شکویی

دکتر سیدمهدی موسی کاظمی

گروه جغرافیا

(۱/۶۱)

دانشگاه پیام نور

۱۱۴۵

شکویی، حسین، ۱۳۱۲-

مبانی جغرافیای شهری (رشته جغرافیا) / تألیف حسین شکویی؛ سیدمهدی موسی کاظمی. — تهران: دانشگاه پیام نور، ۱۳۸۳.

سیزده، ۱۸۰ ص.؛ جدول — (دانشگاه پیام نور؛ ۱۱۴۵. گروه جغرافیا؛ ۱/۶۱)

فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.
واژه نامه.

کتابنامه: ص. ۱۷۷-۱۸۰.

۱. آموزش از راه دور — ایران. ۲. جغرافیای شهری — آموزش برنامه ای. الف.

موسی کاظمی، مهدی، ۱۳۴۴- ب. دانشگاه پیام نور. ج. عنوان.

۳۷۸ / ۱۷۵۰۹۵۵

۷۷۳ش ۹ الف / LC ۵۸۰۸

۱۳۸۴

۱۲۹۲۲ - ۸۴م

کتابخانه ملی ایران

ISBN 964-387-171-1

شابک ۹۶۴-۳۸۷-۱۷۱-۱

دانشگاه پیام نور

مبانی جغرافیای شهری

دکتر حسین شکویی و دکتر سیدمهدی موسی کاظمی

ویراستار علمی: دکتر اسماعیل علی اکبری

طراح آموزشی: دکتر سیدمهدی موسی کاظمی

حروفچینی و نمونه خوانی: مدیریت تدوین

طراح جلد: فرزانه شعاع

چاپ و صحافی: انتشارات دانشگاه پیام نور

تعداد: ۶۰۰۰ نسخه

نوبت و تاریخ چاپ: چاپ اول، شهریور ۱۳۸۴

قیمت: ۱۱۴۰۰ ریال

کلیه حقوق برای دانشگاه پیام نور محفوظ است.

پیشگفتار ناشر

کتابهای دانشگاه پیام نور حسب مورد و با توجه به شرایط مختلف به صورت درسنامه، آزمایشی، قطعی، متون آزمایشگاهی، فرادرسی، و کمک درسی چاپ می شود. کتاب درسنامه (د) نخستین نمره کوششهای علمی صاحب اثر است که بر اساس نیازهای درسی دانشجویان و سرفصلهای مصوب تهیه می شود و پس از داوری علمی در گروه های آموزشی، بدون طراحی آموزشی و ویرایش چاپ می شود. با تجدید نظر صاحب اثر و دریافت بازخودهای و اصلاح نارسایی ها، درسنامه با طراحی آموزشی، ویرایش، و طراحی فنی- هنری به صورت آزمایشی (آ) چاپ می شود. با دریافت نظرهای اصلاحی، صاحب اثر در کتاب تجدیدنظر می کند و کتاب به صورت قطعی (ق) چاپ می شود. در صورت ضرورت، در کتابهای چاپ قطعی نیز تجدید نظرهای اساسی به عمل می آید یا متناسب با پیشرفت علوم و فناوری بازنویسی می شوند. متون آزمایشگاهی (م) متونی است که دانشجویان با استفاده از آن و راهنمایی مربیان کارهای عملی آزمایشگاهی را انجام می دهند. کتابهای فرادرسی (ف) و کمک درسی (ک) به منظور غنی تر کردن منابع درسی دانشگاهی تهیه می شوند. کتابهای فرادرسی با تأیید معاونت پژوهشی و کتابهای کمک درسی با تأیید شورای انتشارات تهیه می شوند.

فهرست

پیشگفتار	نه
راهنمای مطالعه	یازده
هدف‌های کلی	سیزده
فصل اول. حدود و قلمرو جغرافیای شهری	۱
۱-۱. چیستی جغرافیای شهری	۲
۲-۱. قلمروهای جغرافیای شهری	۴
۳-۱. سیر تکوینی جغرافیای شهری	۱۰
۱-۳-۱. دوره‌های تحول در مطالعات جغرافیای شهری	۱۳
۲-۳-۱. تأثیر مکتبهای علمی-فلسفی در تحولات جغرافیای شهری	۱۴
۴-۱. مطالعه تطبیقی در جغرافیای شهری	۱۷
۵-۱. ابعاد اجتماعی و اقتصادی جغرافیای شهری	۱۸
۶-۱. سطوح مطالعاتی در جغرافیای شهری	۲۱
۱-۶-۱. جغرافیای شهری و تصمیمات سیاسی	۲۷
۲-۶-۱. جغرافیای شهری و نقش دولتها	۲۸
۳-۶-۱. جغرافیای شهری و جغرافیای تاریخی شهر	۲۹
۴-۶-۱. جغرافیای شهری، برنامه ریزی شهری و گروه‌های اجتماعی	۳۰
۵-۶-۱. جغرافیای شهری و توسعه پایدار	۳۲
۶-۶-۱. مباحث تازه در جغرافیای شهری	۳۳
خلاصه فصل اول	۳۳
خود آزمایی فصل اول	۳۵
فصل دوم. شهر و مفاهیم شهری	۳۷
۱-۲. ملاکهای شناخت شهر از روستا	۳۸
۱-۱-۲. نگرشها نسبت به ملاکهای شناخت شهر از روستا	۳۹

۴۲	 ۲-۱-۲. شناخت شهر بر پایه کارکرد اقتصادی
۴۴	 ۲-۱-۳. ویژگی‌های روستایی در برابر ویژگی‌های شهری
۴۵	 ۲-۲. مفهوم شهرنشینی
۴۶	 ۲-۳. مفهوم شهرگرایی
۴۷	 ۲-۴. مفاهیم شهر و شهرک
۴۸	 ۲-۵. مفهوم مادرشهر
۵۰	 ۲-۵-۱. ویژگی‌های کالبدی و اقتصادی مادرشهرها
۵۲	 ۲-۵-۲. توپوگرافی اجتماعی مادرشهرها
۵۵	 ۲-۵-۳. مفهوم حوزه مادرشهر
۵۶	 ۲-۶. مفهوم مگالاپلیس
۵۷	 ۲-۶-۱. مشخصات مگالاپلیس
۵۹	 ۲-۷. بخش مرکزی شهر
۵۹	 ۲-۷-۱. ویژگی‌های بخش مرکزی شهرها
۶۰	 ۲-۷-۲. تعیین محدوده بخش مرکزی شهرها
۶۲	 ۲-۷-۳. نمونه‌هایی از بخش مرکزی شهرها
۶۴	 ۲-۸. مفهوم حومه‌نشینی و حومه‌های شهری
۶۶	 ۲-۹. مفهوم دهشهر
۶۷	 ۲-۱۰. مفهوم روستاشهر
۶۷	 ۲-۱۱. مفهوم حاشیه‌نشینی
۶۹	 ۲-۱۲. مهاجرت‌های روستاشهری
۷۱	 ۲-۱۳. ویژگی‌های شهرهای جهان سوم
۷۳	 ۲-۱۴. رفتار اجتماعی و فضای شهری
۷۴	 ۲-۱۵. موقع مطلق و موقع نسبی شهرها
۷۴	 خلاصه فصل دوم
۷۵	 خودآزمایی فصل دوم
۷۷	 فصل سوم. تاریخ شهرنشینی و جغرافیای تاریخی شهر
۷۸	 ۳-۱. تاریخ سکونت و یکجانشینی
۸۰	 ۳-۲. هسته‌های اولیه شهرنشینی
۸۲	 ۳-۲-۱. ساخت شهرهای اولیه؛ دولت شهرهای سومری
۸۳	 ۳-۲-۲. ویژگی‌های شهرهای اولیه
۸۵	 ۳-۳. جغرافیا و منشاء پیدایش شهر و شهرنشینی
۸۶	 ۳-۳-۱. نظریه‌های مربوط به علل پیدایش شهرها
۹۱	 ۳-۴. گسترش شهرنشینی در دوره تمدن‌های یونان و روم
۹۲	 ۳-۴-۱. شهرهای یونانی
۹۵	 ۳-۴-۲. شهرهای رومی

۹۶	 ۵-۳. شهر و شهرنشینی در دوره قرون وسطی
۹۸	 ۶-۳. شهر و شهرنشینی در دوره رنسانس
۱۰۲	 ۷-۳. خصوصیات شهرهای دوره ماقبل صنعتی
۱۰۴	 ۱-۷-۳. شهرهای فئودالی
۱۰۶	 ۲-۷-۳. شهرهای تجاری
۱۰۷	 ۳-۷-۳. شهرهای استبدادگران
۱۰۸	 ۸-۳. دوره شهرهای صنعتی
۱۱۰	 ۹-۳. شهر و شهرنشینی در دوره استعمار
۱۱۱	 ۱-۹-۳. ساخت شهرهای استعمارزده
۱۱۴	 ۱۰-۳. شهر و شهرنشینی در دوره اسلامی
۱۱۶	 ۱۱-۳. دوره معاصر؛ شهرهای فراصنعتی و جدید
۱۱۸	 خلاصه فصل سوم
۱۱۹	 خودآزمایی فصل سوم
۱۲۱	 فصل چهارم. ساخت شهر
۱۲۲	 ۱-۴. مفهوم ساخت شهر
۱۲۲	 ۲-۴. رویکردهای مطالعه ساخت شهر
۱۲۳	 ۱-۲-۴. رویکرد اکولوژیکی
۱۲۳	 ۱-۱-۲-۴. نظام اکولوژی شهری
۱۲۵	 ۲-۱-۲-۴. مفهوم رقابت و جابجایی
۱۲۵	 ۳-۱-۲-۴. مراحل اکولوژیکی گسترش شهرها
۱۲۶	 ۴-۱-۲-۴. عوامل و تفکرات مؤثر بر رویکرد اکولوژی شهری
۱۲۷	 ۲-۲-۴. رویکرد اقتصادی
۱۲۸	 ۳-۲-۴. رویکرد نظام‌های فعالیت
۱۲۹	 ۳-۴. نظریه‌ها و الگوهای ساخت شهر
۱۳۰	 ۱-۳-۴. نظریه ارنست برگس؛ ساخت شهر به صورت دایر متحدالمرکز
۱۳۳	 ۱-۱-۳-۴. نقد نظریه برگس
۱۳۵	 ۲-۳-۴. نظریه هم‌هویت؛ ساخت قطاعی شهر
۱۳۹	 ۳-۳-۴. نظریه چانسی هاریس و ادوارد آلمن؛ ساخت چند هسته‌ای
۱۴۴	 ۴-۳-۴. نظریه پترمن
۱۴۵	 ۵-۳-۴. ساخت ستاره‌ای شکل
۱۴۶	 ۶-۳-۴. نظریه موریس دوی
۱۴۷	 ۷-۳-۴. نظریه کالوین اشمید؛ ساخت شهر با بررسی‌های آماری
۱۴۷	 ۸-۳-۴. نظریه رابرت دیکنسن؛ ساخت عمومی شهرها
۱۴۹	 ۹-۳-۴. نظریه ساخت طبیعی شهر
۱۵۰	 ۱۰-۳-۴. ساخت خطی یا کریدوری شهرها

۱۵۱	 ۴-۳-۱۱. تجزیه و تحلیل نظریه های مربوط به ساخت شهر
۱۵۵	 ۴-۴. ساخت بخش مرکزی شهرها
۱۵۶	 ۴-۵. ساخت منطقه واحدهای مسکونی
۱۵۹	 ۴-۶. عوامل موثر در مورفولوژی و ساخت شهر
۱۶۱	 ۴-۷. رابطه نقش شهر با ساخت مورفولوژیکی آن
۱۶۲	 خلاصه فصل چهارم
۱۶۳	 خودآزمایی فصل چهارم
۱۶۵	 پاسخ خودآزمایی ها
۱۶۷	 ضمائم
۱۷۳	 واژه نامه
۱۷۷	 کتابنامه

پیشگفتار

طبق برآوردهای بخش جمعیت سازمان ملل متحد، حدوداً در نیمه سال ۲۰۰۵ جمعیت شهرنشین جهان از مرز پنجاه درصد کل جمعیت می‌گذرد. در حالیکه در سال ۱۸۰۴ میلادی فقط یک میلیارد نفر در سکونتگاه‌های شهری زندگی می‌کرده‌اند، تا سال ۲۰۰۲ میلادی این رقم به سه میلیارد نفر افزایش یافته است. به این ترتیب، کره زمین از یک سیاره روستایی به یک سیاره شهری تبدیل می‌شود. بیشتر این افزایش مربوط به کشورهای در حال توسعه است.

در نقشه جغرافیای جمعیت جهان، مادرشهرها بیشتر نواحی را اشغال کرده‌اند. توسعه عمده در این میان ظهور ابرشهرها (megacities) یا مجموعه‌های شهری (conurbations) است. در کشورهای در حال توسعه که سهم اصلی را در رشد جمعیت دارند، شرایط اجتماعی، اقتصادی و فیزیکی شهرها به ویژه شهرهای بزرگ به سرعت دگرگون می‌شود و روند رشد جمعیت بواسطه هجوم مهاجرین روستایی به شهرها از روند تهیه و تامین امکانات اولیه و اساسی زندگی در شهرها سریع‌تر است لذا، مسائل شهری شامل فقر، تخریب محیط زیست و انواع آلودگی‌ها، فقدان خدمات شهری، نزول زیر بناهای موجود، فقدان دسترسی به زمین و سرپناه مناسب، ترس از بیماریهای متعدد و خطرات ناشی از بلایای طبیعی، انسان عصر ما را در یک بحران اجتماعی- روانی قرار می‌دهد. در این وضعیت است که جامعه شهری و همه سازمانهای علمی و مسئول برای برنامه‌ریزی شهری و نجات شهرها از این بحران‌ها، همه علوم و دانشهای بشری را به خدمت می‌گیرند که جغرافیای شهری نیز یکی از آنها است.

کتاب حاضر، اولین گام در مطالعات جغرافیای شهری است. از این رو، سعی شده است که روی اصول، قلمروها، مفاهیم، سیر تکوینی و ساخت شهرها تاکید بیشتری شود تا شالوده علمی استواری برای مطالعات تکمیلی شهری فراهم آید. لازم به ذکر است که در تهیه این کتاب سعی شده است آخرین اطلاعات و تحولات جغرافیای شهری با مراجعه به جدیدترین منابع جغرافیایی مورد نظر قرار گیرد. امید است که مورد توجه دانشجویان عزیز قرار بگیرد.

راهنمای مطالعه

کتاب حاضر (مبانی جغرافیای شهری) که هم اکنون در اختیار شماست و آماده مطالعه می‌باشد، براساس سرفصل‌های مصوب شورای عالی برنامه‌ریزی، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری برای دو واحد درسی در دوره کارشناسی جغرافیا تدوین شده است. با توجه به نظام آموزشی دانشگاه پیام‌نور سعی شده است مطالب این کتاب به صورت خودآموز تدوین شود، تا دانشجو بتواند با حداقل اشکال آن را مطالعه کند. برای استفاده بهتر از مطالعه لازم است به نکات زیر توجه شود:

۱. مطالب این کتاب به گونه‌ای تدوین شده است که به برخی از مطالب آن به عنوان مبانی در درس‌های دیگر مورد استفاده قرار می‌گیرد. بنابراین محتوای آن دارای پیچیدگی‌های چندانی نمی‌باشد و مطالعه دقیق در محیط آرام می‌تواند شما را به راحتی به هدف نهایی برساند.

۲. این کتاب دارای هدفهای آموزشی کلی و هدفهای آموزشی در هر فصل می‌باشد، قبل از شروع مطالعه کتاب هدفهای آموزشی کتاب را مطالعه نمائید تا بتوانید دید کلی نسبت به مطالب کتاب پیدا کنید. قبل از شروع هر فصل نیز لازم است هدفهای آن فصل را برای میزان دقت به مطالب آن مطالعه کنید.

۳. محتوای هر فصل را به ترتیب مطالعه کنید و پس از اطمینان از فراگیری آن به سؤالاتی که در پایان هر فصل آمده است پاسخ دهید. پاسخ درست شما به ۷۵٪ از سؤالات، حداقل لازم برای شروع فصل بعدی است. در هر حال پاسخهای اشتباه خود را قبل از ورود به فصل بعدی اصلاح نمائید.

۴. در پایان کتاب پاسخ خودآزمایی‌ها آمده است با کنترل آن‌ها میزان فراگیری خود را از هر فصل ارزیابی کنید.

۵. نشست‌های رفع اشکال گروهی و فردی می‌تواند شما را در تسلط به تمام مطالب کتاب یاری دهد. بنابراین با حضور در این نشست‌ها میزان فراگیری خود را از مطالب کتاب تحقق ببخشید.

در پایان از کلیه همکاران محترم و دانشجویان عزیز تقاضا می‌شود لغزش‌ها و کاستی‌های موجود در کتاب را به اینجانبان تذکر دهند تا در ویرایش‌های بعدی مورد ملاحظه قرار گیرد.

در اینجا لازم می‌دانیم از آقای دکتر اسماعیل علی‌اکبری که ویراستاری علمی کتاب را به عهده گرفته‌اند، تشکر کنیم. همچنین از مسئولین محترم نشر دانشگاه پیام‌نور تشکر و قدردانی می‌کنیم.

موفق باشید

سیدمهدی موسی‌کاظمی

استادیار مرکز تهران

حسین شکویی

استاد دانشگاه تربیت مدرس